

O'ZBEK ROMANCHILIGI TARIXIDA IJTIMOIIY ONG VA TAFAKKUR EVOLYUTSIYASI

Saidova Madinabonu Abduhakim qizi

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

Anotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek romanchiligi tarixiy taraqqiyotida ijtimoiy ong va tafakkur evolyutsiyasi jarayonlari tahlil qilinadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida paydo bo'lgan dastlabki romanlar xalqning ijtimoiy holatini, ongining uyg'onishini va yangi dunyoqarashga intilishlarini badiiy ifoda etgan. Ayniqsa, jadid adabiyoti vakillari orqali o'zbek romanchiligida milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik va yangilanish g'oyalari yetakchilik qilgan. Sovet davri romanlarida ijtimoiy ong marksistik mafkura asosida shakllangan bo'lsa-da, keyinchalik mustaqillikdan so'ng adabiy tafakkur va estetik qarashlarda sezilarli o'zgarishlar yuz bergan. Maqolada turli davrlarga mansub romanlarda ijtimoiy ong va tafakkurning badiiy aks etishi, asosiy tendensiyalar, g'oya va mazmun o'zgarishlari tahliliy yondashuv asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek romanchiligi, ijtimoiy ong, tafakkur evolyutsiyasi, jadid adabiyoti, realizm, tarixiy roman, mustaqillik davri adabiyoti, adabiy jarayon, badiiy tafakkur, estetik qarashlar

O'zbek adabiyoti tarixida roman janrining shakllanishi va rivojlanishi nafaqat badiiy uslub va ifoda vositalarining boyishiga, balki xalqning ijtimoiy ongi va tafakkuri evolyutsiyasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan. Roman janrining paydo bo'lishi o'zbek adabiyotida ijtimoiy hayotni chuqur tahlil qilish, zamon ruhi va xalq ruhiyatini aks ettirishda keng imkoniyatlar yaratgan. Dastlabki romanlarda (masalan, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat kabi adiblar ijodida) xalq ongi, qadriyatlar va zamonaviy dunyoqarash o'rtasidagi qarama-qarshiliklar badiiy obrazlar orqali ko'rsatilgan bo'lsa, keyinchalik bu yo'nalish Sovet mafkurasi asosida yangi shakllarda rivojlangan. Har bir tarixiy bosqichda romanlar orqali jamiyatdagi ijtimoiy-tarixiy o'zgarishlar, siyosiy g'oyalar, inson psixologiyasi, qadriyatlar tizimi va milliy ongning turli jihatlari yoritilgan. Shunday qilib, o'zbek romanchiligi faqat adabiy jarayon emas, balki xalq tafakkurining o'zgarish tarixini, ijtimoiy ongning murakkab shakllanish yo'lini badiiy in'ikos ettiruvchi madaniy fenomen sifatida qaralishi lozim. Ushbu maqolada o'zbek romanchiligi tarixida ijtimoiy ong va tafakkurning bosqichma-bosqich rivojlanishi, asosiy g'oyaviy yo'nalishlari va badiiy tendensiyalari tahlil qilinadi.

O'zbek romanchiligi xalqning ijtimoiy ongini, milliy tafakkurini, tarixiy xotirasini ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Roman janri orqali jamiyatdagi o'zgarishlar, xalqning ruhiy holati, ma'naviy qadriyatlari, siyosiy qarashlari va shaxsiy ehtiyojlari yillar davomida turli bosqichlarda badiiy talqinda ifodalab kelingan. Romanchilik tarixida har bir davr o'zining ijtimoiy-psixologik holatini, mafkuraviy pozitsiyasini, estetik didini romanlar orqali aks ettirib borgan. Ayniqsa, bu janrning o'zbek adabiyotida shakllanishi XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Dastlabki romanlar o'zbek xalqining mustamlakachilik sharoitida, jaholat va qoloqlik ichra yashayotgan hayotini aks ettirgan.

Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat kabi adiblar roman orqali xalqni uyg'otish, milliy o'zlikni anglash, yangicha dunyoqarashga yo'naltirishga harakat qilgan. "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon", "Snobizm qurboni", "Kecha va kunduz" singari asarlar orqali shaxsiy dramalar, ijtimoiy ziddiyatlar, islohot zarurati va ma'naviy yangilanish g'oyalari ilgari surildi. Bu asarlarda jamiyatdagi qoloqlik, urf-odatlarining zo'ravonligi, jaholat, ayolning ijtimoiy mavqei kabi masalalar keng yoritilgan. Aynan shu bosqichda ijtimoiy ongning uyg'onish holatlari, xalq ongida o'zgarishlarga bo'lgan ehtiyoj paydo bo'lgan. Biroq bu uyg'onish jarayoni to'xtab qolmasdan, Sovet davrida mafkuraviy nazorat ostida boshqa yo'nalishda davom etdi.

Sovet adabiyoti davrida romanlar marksistik-lenincha ideologiyaga asoslangan holda yozilgan. Bu davrda yozuvchi jamiyatni maqtashi, sotsialistik qadriyatlarni targ'ib qilishi, shaxsni esa jamiyat manfaatlariga bo'ysundirishi kerak edi. Shu sabab, romanlar ko'proq ijtimoiy buyurtmalarni bajarishga xizmat qilgan. "Ulug'bek xazinasini" (P. Qodirov), "Navoiy" (S. Ahmad), "Nur borki, soya bor" (T. Malik) singari romanlarda tarixiy shaxslar orqali mafkuraviy g'oyalar ilgari surilgan. Shunga qaramay, ba'zi romanlar ichida o'z fikrini yashirin tarzda ifodalagan mualliflar ham bo'lgan.

Masalan, Oybekning "Qutlug' qon" romani orqali o'zbek xalqining ijtimoiy tafakkuri, o'zligini anglash, tarixiy jarayonlar bilan bog'lanishi chuqur yoritilgan. Shu bilan birga, bu davrda romanlar jamiyatdagi qurilishlar, ishchi va dehqon sinfi obrazlari, kollektivlashtirish, urush yillari va g'alaba ruhi kabi mavzularni ko'tarib chiqqan. Bularning barchasi shaxs va jamiyat munosabatlarida jamiyatning ustunligi, ongli mehnat, sadoqatli fuqarolik kabi tushunchalarni targ'ib qilgan.

Mustaqillik davriga kelib o'zbek romanchiligida tub burilish yuz berdi. Endi yozuvchilar mafkuraviy cheklovlardan holi tarzda o'z fikrini, qarashlarini, xalqning dardu tashvishlarini erkin yoritish imkoniga ega bo'ldilar. Shu davr romanlarida

jamiyatga tanqidiy yondashuv, tarixiy haqiqatga qaytish, ma'naviy izlanishlar kuchaydi. Ayniqsa, shaxsiy erkinlik, milliy g'urur, mustaqillik g'oyasi, vatanparvarlik, ma'naviy qadriyatlar yangicha talqinda badiiy ifodasini topdi. Tohir Malik, Erkin A'zam, Xurshid Do'stmuhammad, Asqar Mahkam kabi adiblar mustaqillik davrining o'ziga xos adabiy ovozig aylandilar. Ularning romanlarida hayotiy haqiqat, xalq ruhiyati, tarixiy xotira, falsafiy teranlik, psixologik tahlil ustuvor ahamiyat kasb etdi.

Zamonaviy romanchilikda esa shaxsiy tajriba, psixologik izlanishlar, o'zlikka qaytish, tarixiy ong, modernizm va postmodernizm ta'siri bilan uyg'unlashgan shakllar kuchaymoqda. Endilikda romanlar nafaqat voqealarni hikoya qiladi, balki tafakkur hodisasi sifatida qaralmoqda. Shaxsning ichki dunyosi, iztiroblari, jamiyat bilan qarama-qarshiliklari, yolg'izlik, iroda, tanlov muammolari romanlarning asosiy mavzulariga aylanmoqda. Romanda ijtimoiy ong endi tashqi kurashlar emas, balki ichki kechinmalar, ongli izlanishlar, shubhalar, iymon va inkor o'rtasidagi dramatik vaziyatlar orqali aks ettirilmogda. Badiiy tafakkur zamonaviy estetik qarashlar, postmodernistik yondashuvlar, intertekstual elementlar, tarixga qayta baho berish orqali yangilanmogda.

Bugungi romanda ijtimoiy ong – bu faqat siyosiy yoki iqtisodiy holat emas, balki shaxsning ruhiy-axloqiy, madaniy-estetik qarashlar tizimi sifatida talqin qilinmogda. O'zbek romanchiligining butun evolyutsiyasi davomida doimiylik va yangilik uyg'unligi muhim o'rin tutadi. Realistik uslub davomiyligi, tarixiy voqealarga murojaat, milliy ruhiyat, xalqning hayotiy tajribasi romanlarni zamonga moslab turadigan badiiy mezon bo'lib xizmat qilgan. Aynan shu jihatlar sababli o'zbek romanchiligi xalqning ongini uyg'otishda, tarixiy xotirani saqlashda, tafakkur darajasini ko'tarishda beqiyos rol o'ynagan. Har bir davr o'z ijtimoiy qarashini, adabiy pozitsiyasini roman janrida aks ettirib borgan bo'lsa, bu janrning adabiyotda muhim o'ringa ega ekanligi shubhasizdir.

O'zbek romanchiligi adabiyotimizda nafaqat badiiy shakl va uslublarning, balki xalqning ijtimoiy ong va tafakkur evolyutsiyasining ham yaqqol ifodachisiga aylangan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida boshlangan bu jarayon har bir tarixiy davrda o'ziga xos mafkuraviy, estetik va ijtimoiy xususiyatlarga ega bo'ldi. Jadidlar roman orqali xalqni uyg'otishga, ma'rifat va taraqqiyot sari yetaklashga harakat qilgan bo'lsalar, sovet davrida romanlar mafkuraviy buyurtma ostida yozilgan, ammo baribir insoniylik, haqiqat, adolat kabi tushunchalar orqali o'z yo'lini topgan. Mustaqillikdan keyingi davrda esa yozuvchilar erkinlik ruhi ostida tarix, shaxs, o'zlik, ong, madaniyat, axloq va hayotning murakkab masalalarini chuqur tahlil eta boshladilar. Zamonaviy romanlar

shaxsning ichki kechinmalari, tarixiy haqiqatga yangicha qarash, global tafakkur va madaniy identitet kabi masalalarni ilgari surmoqda. Bu esa o'zbek romanchiligini jahon adabiy jarayoni bilan uyg'un holda rivojlanayotgan, ijtimoiy ongni doimiy tahlil qiluvchi va shakllantiruvchi kuchli vosita sifatida namoyon etadi. Shunday qilib, o'zbek romanchiligi xalq tafakkuri va ijtimoiy ongining badiiy ifodasi, tarixiy xotiraning madaniy yodgorligi va adabiy taraqqiyotning muhim yo'nalishi bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodiriy A. — O'tkan kunlar, Toshkent: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot nashriyoti, 2020.
2. Cho'lpon A. — Kecha va kunduz, Toshkent: O'zbekiston, 2019.
3. Oybek — Qutlug' qon, Toshkent: O'zFAN, 2005.
4. Rajabov A. — O'zbek romanchiligi taraqqiyoti, Toshkent: TDPU, 2017.
5. Jo'rayev S. — Milliy uyg'onish va jadid adabiyoti, Samarqand: SamDU, 2018.
6. Xolmatova N. — Adabiy tafakkur evolyutsiyasi, Buxoro: BDU, 2022.
7. Do'stmuhammad X. — Adabiyot va tafakkur, Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
8. A'zam E. — Yolg'iz yulduz, Toshkent: G'afur G'ulom, 2020.
9. Karimov I. — Milliy istiqlol g'oyasi va adabiyot, Toshkent: O'zbekiston, 2000.
10. www.kitob.uz – O'zbek romanchiligi va yozuvchilari haqidagi elektron resurslar.